

ПРЊАВОР АВГУСТА 1914. ГОДИНЕ

Извод из два записника

Анстракт: У раду је, према садржају два записника из августа 1914. године, изложена атмосфера, стање и однос према Србима у Прњавору од стране тадашњих котарских власти, првих дана након објаве рата Србији од стране Аустроугарске царевине. Записници су састављени код Окружне области у Бањалуци, а изјаве су дали бањалучки трговац Заим Тетарић и тадашњи начелник Прњавора Хасиб еф. Софтић. Према наводима из записника, Срби се у Прњавору, без обзира на објаву рата, слободно и неодговорно понашају. То се посебно односило на угледне трговце, свештенике и јавне раднике у Прњавору. Такође, у раду је на основу грађе Архива Републике Српске дат краћи, општи приказ стања у Прњавору у периоду Јулске кризе, као и током августа, септембра, октобра и новембра мјесеца.

Кључне ријечи: август 1914, Срби, Прњавор, Аустроугарска, Бањалука, Заим Тетарић, Хасиб еф. Софтић, Јулска криза.

Политичке власти и службе у систему унутрашње безбједности Аустроугарске су и прије званичне објаве рата Србији 28. јула 1914. године, у периоду који се у историјској науци назива Јулска криза, предузимале и вршиле притисак и репресалије над српским становништвом Монархије, а посебно на простору Босне и Херцеговине. Убиство престолонаследника Црно-жуте монархије Франца Фердинанда и његове супруге Софије Хотек Хохонберг у Сарајеву 28. јуна 1914. године, заштрило је још више већ ионако сложене односе између Срба и званичних власти Аустроугарске. Јавне личности, прије свега оне српског поријекла, свештеници, трговци, личности ангажоване у друштвено-политичком, јавном и културном животу на цијелој територији Босне и Херцеговине, без разлике на то да ли долазе из мањих или већих мјеста, биле су изложене притисцима, хапшењима, саслушавањима и судским процесима.

Ни Прњавор и тадашњи Прњаворски срез нису били изузети од таквих поступака. На основу доступних извора и литературе могло би се закључити да

је у периоду Јулске кризе у Прњавору било мирно али напето стање.¹ Као и у другим мјестима широм Босне и Херцеговине, у Прњавору долази до забране рада српских друштава, њихова имовина је плијењена, те долази до мобилизације становништва Прњавора и Прњаворског среза у аустроугарску војску.² Друге активности тадашњих аустроугарских власти у Прњавору сводиле су се углавном на одржавање јавног реда и мира последице догађаја у Сарајеву, на вербална упозорења и опомене српском становништу, али је сасвим сигурно да су неки угледни Срби у Прњавору држани под надзором и присмотром власти. У самом Прњавору није било антисрпских демонстрација које су захватиле неке друге средине у Босни и Херцеговини.

Међутим, већ крајем јула и у наредним мјесецима, а прије свега у августу 1914. године, ситуација у Прњавору ће бити далеко другачија и сложенија. Дана 30. јула 1914. године, само два дана након објаве рата Србији од стране Аустроугарске, на основу кривичне пријаве, а због увреде цара Фрање Јосифа I и вријеђања и понижавања Аустроугарске монархије, у жандармеријској станици у Прњавору саслушан је Стојко Гајић из села Велика Илова. Од тада па до 23. новембра 1914. године било је више од 15 кривичних пријава, истражних поступака и саслушања Срба, становника Прњавора и околних села.³ Истог дана десиле се претрес цркве и стана свештеника Јосифа Ракића у селу Палачковци, када су изузета нека писма и друга документа нађена том приликом. Из полицијског записника, међутим, јасно се види да је циљ претреса био проналажење оружја и муниције које том приликом ипак није пронађено.⁴ Нешто касније, 17. августа 1914. године, Котарски уред у Прњавору издао је документ у коме се наводи да је свештеник Душан Џабић из села Кокори политички сум-

¹ Период Првог свјетског рата, када је у питању Прњавор али и његова околина, са аспекта историје као науке није много обрађиван. Свега једна монографија, која је објављена и у којој се успутно обрађује и овај период, додатно даје за право да се изведе такав закључак. Ради се о књизи Здравка Недовића *Прњавор и његова околина*. Један рукопис, који се такође успутно бави поменути периодом, није штампан. Ради се о рукопису аутора Љубомира Опачића под називом *Прњавор и његово подручје (у општој слици, повести и хроници)*. Озбиљна истраживања архивске грађе до писања овог рада, чини се, нису обављена.

² Здравко Недовић, *Прњавор и његова околина*, Добој 1999, 138–139; Ljubomir Lukin Орачић, *Prnjavor i njegovo područje (u opštoj slici, povesti i hronici)*, Beograd 1978, 67. (rukopis).

³ Осим поменутог Стојке Гајића из Велике Илове, у том периоду одређеном судском, истражном и кривичном поступку била су изложена сљедећа лица са простора тадашњег Прњаворског среза: Танасије Шарчевић из села Вучијак, Петар Десић из села Мравица, Јохан Желарко из села Кунова, Божо Неимаревић из Прњавора, Симеон Живковић из села Лишња, Алекса Холод из села Раковац, Јован Черекковић из села Вијачани, Марта Јовановић из Прњавора, Владимир Грумић из села Брусник, Стево Николић из села Брусник, Станоје Тодић из села Дубрава, Гавро Врховац из села Лишња, Лазар Врховац из села Илова и Владимир Шушчевић из села Ситнеши. АРС, К. и. К. Gericht des Militarstationskommando in Banja Luka (ф. 511) Ad Acta 1915, евиденција казних предмета.

⁴ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бањалука, (Ф.1) 258/1914.

њив и да је предат Котарском суду у Бањалуци на даљи поступак.⁵ Такође, од 20. августа 1941. године у затвору у Прњавору налазио се Јован Радонић, школски управитељ у тадашњем Босанском Кобашу.⁶ Осим ових поступака према становницима Прњавора и Прњаворског среза, у наредном периоду у 13 кућа у Прњавору појавила се дизентерија.⁷ Већ у првим мјесецима рата виђенији Срби из Прњавора узимани су као таоци те одвођени и затварани у логоре у Добоју и Броду, а једна група људи из Прњавора интернирана је у логоре у Араду и Лебрингу.

Овдје је, међутим, занимљиво приказати детаље из два записника од 14. и 19. августа 1941. године, који осликавају атмосферу у Прњавору непосредно последице Сарајевског атентата и у првом мјесецу рата, а чији су главни протагонисти Хасиб еф. Софтић, тадашњи градоначелник Прњавора, затим Емилијан Блажековић, котарски предстојник у Прњавору, поријеклом Хрват, и Заим Тетарић, трговац и посједник из Бањалуке.

Заим Тетарић је, према сопственом свједочењу односно изјави коју је 14. августа 1941. године дао у канцеларији Окружне области у Бањалуци, а о чему је код исте сачињен и записник, био у Прњавору 7. августа 1941. године, те се сусрео и са градоначелником Софтићем, који му је говорио о стању и догађајима у Прњавору непосредно последице Видовдана 1941. године. Том приликом Софтић је причао Тетарићу да је котарски предстојник Блажековић на дан објаве рата Србији, 28. јула 1941. године, одржао један састанак са виђенијим грађанима, међу којима су били прњаворски трговац и тадашњи градски вијећник Јово Станковић и свештеник Јово Јовановић, и молио да се утиче на дјецу у Прњавору да не иду улицама и не кличу у част краља Петра. Такође, Тетарић је могао чути да се Срби у Прњавору, с обзиром на ратне околности, јако слободно и дрско понашају, што наводно вријеђа остале грађане. Навео је како прњаворски трговац и "србофил Тошо Тодоровић хода по чаршији с пушком" и како тиме жели показати да му новонастале политичке и ратне околности не сметају. Сличне иступе имали су и други, у то вријеме познати и угледни становници Прњавора – Стево Остојић, Јефтан Ковачевић и Јово Марковић. Посвједочио је Тетарић и о вербалним иступима свештеника Луке Давидовића из села Вијачани, након што се дознало за атентат у Сарајеву. Према његовим наводима, прота Давидовић је ријечима исказао задовољство због догађаја у Сарајеву говорећи: "Данас се веселимо, а сутра ћемо наше веселје потврдити и још се боље веселити". О томе је градоначелник Софтић обавијестио котарског предстојника Блажековића, који је исказао своју намјеру да позове вијачанског свештеника на разговор, али је додао да та његова изјава и није нешто "голема" ствар, што је Софтића зачудило.

⁵ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бањалука, 341/1914.

⁶ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бањалука, 392/1914.

⁷ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бањалука, 453/1914.

Већ 19. августа 1914. године код исте окружне области биће састављен нови записник, али овог пута изјаву ће дати тадашњи градоначелник Прњавора Хасиб еф. Софтић. Његова изјава се није много разликовала од изјаве Заима Тетарића, међутим, Софтић је додао како су у свим котаревима људи затварани и узимани за таоце и да само у Прњавору нису, иако има разлога за то, јер се многи Срби дрско понашају и многи су сумњиви. Имена која је у свом исказу поменуо Тетарић поменуо је и Софтић, с тим што је Софтић додао како је чуо да је котарски предстојник Блажековић вратио одузете пушке Јови Марковићу и Тоши Тодоровићу и да је овог другог и лично видио како са пушком хода. Говорећи о ситуацији у Прњавору, Хасиб еф. Софтић се још једном дотакао котарског предстојника Емилијана Блажековића и тврдио да је овај првих дана августа био са прњаворским Србима на два теферича, гдје се пекло јагње и пјевало. Свој исказ тадашњи градоначелник Прњавора завршио је осврнувши се на вербалне иступе проте Луке Давидовића из Вијачана, што је поменуо и Заим Тетарић у свом исказу, али Софтић додаје како је чуо да је тај свештеник већ ухапшен.

У овом тренутку мањак историјских извора не допушта нам да у већем обиму пратимо дешавања и живот у Прњавору и његовој околини у вријеме Великог, односно Првог свјетског рата. Јасно је да се одмах након атентата у Сарајеву однос власти у Прњавору према Србима нагло заоштрава. Забрањен је рад свим српским друштвима, а њихова имовина је заплијењена. Међутим, оно због чега су додатно занимљива и значајна ова два документа тј. записника, јесте чињеница да су се Срби, који су се према изјавама Заима Тетарића и Хасиба еф. Софтића дрско и слободно понашали, па и носили пушке по Прњавору, управо нешто касније нашли као таоци и затвореници у кули код Брода те у логорима у Добоју, Араду, Лебрингу и у другим логорима,⁸ што представља својеврсни *terminus post quem* њиховог хапшења и одвођења у логоре. Осим тога, у Архиву Републике Српске у Бањалуци постоји спроводни акт (нажалост, без списка) талаца из Прњавора који су од стране Котарског уреда у Прњавору 22. септембра 1914. године упућени Војној команди жељезничке станице у тадашњем Босанском Броду.⁹ Чини се да је од личности које се помињу

⁸ Са подручја Прњавора за вријеме Првог свјетског рата у логоре су одведени: свештеник Јово Јовановић, Тошо Тодоровић, Стево Остојић, Недо Спасојевић, свештеници Јосиф и и Илија Ракић, свештеник Душан Џабић, Тешо Поповић, Јефтан Ковачевић, Мирко Гулић, Станко Симић, свештеник Милан Милановић, свештеник Дамјан Ђурица, Божо Неимаревић, свештеник Душан Школник и други. АРС, К. и. К. *Gericht des Militärstationskommando in Banja Luka*, Казнени списи, бр. К. 242/14; Ljubomir Lukin Ораџић, *нав. дјело*, 67–68; Здравко Недовић, *нав. дјело*, 138–139; Боривоје Милошевић, *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012, 175–177, 184–188; Драган Шућур, *Православни свештенослужитељи у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата*, у: *Зборник радова Први свјетски рат – узроци и посљедице*, Бања Лука 2014, 270.

⁹ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бања Лука, 484/ 1914.

у ова два записника, само вијачански свештеник Лука Давидовић нешто прије овог датума био ухапшен.

Повезаност са ова два документа свакако има и судбина Емилијана Блажековића, котарског предстојника у Прњавору. Његова се активност у тим јулским и августовским данима 1914. године сводила углавном на вербална упозорења и опомене, прије свега српском становништву, а познато је да је одбијао издати наређења о хапшењу и затварању Срба у Прњавору. Садржај записника од 14. и 19. августа 1914. додатно потврђују његов однос према Србима, те ће ускоро, од стране аустроугарских власти, бити смијењен са тог положаја.¹⁰ О томе свједочи и чињеница да су службе Окружне области Бањалука такође 14. августа 1914. године, а на основу депеше коју су дан раније добили од органа Земаљске владе у Сарајеву, послале депешу Котарском уреду у Прњавору да се котарски предстојник Емилијан Блажековић смјењује са тог положаја и да се на његову позицију упућује Таобалд фон Работић, док се Блажековић упућује у Сарајево.¹¹ Работић ће ускоро и преузети дужност од Блажековића. Посебно треба нагласити да је Емилијан Блажековић, због таквог држања према Србима, у јулу и августу 1914. године, након рата именован почасним грађанином Прњавора.

Доста сложенији случај је личност градоначелника Хасиба еф. Софтића. На основу ова два документа јасно се може закључити да се на самом почетку рата он залагао за одржавање поретка који је успоставила Аустроугарска, као и за провођење свих мјера које су слиједиле и биле производ ратних околности. Оно на шта се, међутим, морамо осврнути јесте чињеница да је Софтић дуго, отприлике седамнаест година, био градоначелник Прњавора.¹² У његовом случају додатно збуњује чињеница да је он, осим што је био градоначелник Прњавора у аустроугарском периоду, био на том положају и у вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Ако имамо у виду његов разговор са Заимом Тетарићем у августу 1914. године, те изјаве дате истог мјесеца у канцеларији Окружне области у Бањалуци, али и сазнање да је Софтић био градоначелник Прњавора у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, намеће се питање како се Софтић нашао на том положају с обзиром на своје држање на почетку рата? Без релевантних историјских извора тешко је прецизније дати озбиљан и тачан закључак, али вјероватно се у периоду до краја рата држање градоначелника Софтића према Србима у Прњавору доста поправило. Хасиб еф. Софтић умро је 1927. године.

* * *

Прилог: оригинал текста записника од 14. и 19. августа 1914. године

¹⁰ Здравко Недовић, *нав. дјело*, 58.

¹¹ АРС, Фонд Kreisbehörde, Бања Лука, 318/1914.

¹² Здравко Недовић, *нав. дјело*, 147.

Препис:

Ексофо.

По налогу госп. окруж. предстојн.

З а п и с н и к

састављен код окружне области у Бањој Луци дне 14. августа 1914.

Предмет

Јест пријава проти поступку котарског предстојника
Емилиана Блажековића у Прњавору.

Приступа својеволно Заим Тетарић трговац и посједник у Бањој Луци те пријављује:

У петак дне 7. аугуста т.г. био сам у Прњавору те ми је тамошњи градоначелник Хасиб еф. Софтић слиједеће причао:

На дан кад се је прогласио рат са Србијом, позвао је г. котар. предстојник Блажековић градско вијеће и угледне грађане у опчину гђе им је прогласио навјешчење рата. Том пригодом рекао је Јову Станковићу трговцу и градском вијечнику пред градоначелником Хасиб еф. Софтићем, подначелником непознатог ми имена и још пред неким: "Молим Вас реците попу и Ви порадите, да спријечите, да дјеца неправне онаке безобраштине по улицама и да невићу живио краљ Петар".

У четвртак 6. ом. био је г. предстојник са србима, које Хасиб еф. Софтић позна, на теферићу код србина Бугарског у Кулашима, а на дан прије опет је био са србима на теферићу, гђе се јање пекло, само ми није познато, гдје је тај теферић био.

Српско правосл. поп из Вијачана казао је на Видов дан: "Данас се веселимо, а сутра ћемо наше веселе потврдити и још се боље веселити". То је градоначелник Хасиб еф. Софтић пријавио г. предстојнику Блажековићу а исти му одвратио да ће попа позвати и питати га, али то није баш каква голема ствар. Начелник му је примјетио да ако није ово големо шта онда може бити големо.

Трговац и србофил Тошо Тодоровић хода по чаршији с пушком. Тиме хоће да покаже, да га садашње околности не сметају и да је он слободан као што је и прије био. У опће срби у Прњавору дрско се понашају као што и прије, а то вријећа остале грађане.

Жестоки великосрби Стево Остојић трговац, Јефтан Ковачевић беспослен политичар, Тошо Тодоровић трговац и Јово Марковић трговац и посједник тако су опасни, да би их требало узети као талаци. Стево Остојић и Јово Марковић дошли су истом почетком јула тг. из Србије натраг, гдје су земљу куповали те су нагласили да у Босни своју земљу продају.

Заим Тетарић, с. р.

Закључено и потписано

Линдес, с. р.

Крајсбехерде
ПРЕС. Бањалука, ам 15. Ауг. 1914.
Но. 1237 пресидиал
- Блг.

Препис:

Ексофо. По налогу госп. окруж. предстојн.

З а п и с н и к
састављен код окружне области у Бањој Луци дне 19. августа 1914.

Предмет
Приступа Хасиб еф. Софтић градоначелник из Прњавора те даје,
односно на пријаву Заима Тетарића из Бања Луке,
поднесену записнички дне августа 1914, слиједиће у записник.

Чуо сам од кочијаша Мехе Мујановића из Прњавора, да је он на први дан мобилизације возио котар. предстојника Блажековића на теферић Бугарскоме у Кулаши – Поповићи.

На том су теферићу сами срби били, али немогу по имену навести који су то били, него би то могао казати споменути кочијаш Мехо Мујановић.

Послије тога правио је Тошо Тодоровић теферић на Ђорђинцу, па је опет тамо био котар. предстојн. Блажековић са србима, гђе се и пјевало. И то видио нисам, него сам чуо приповједати по чиновницима и стражарима.

Сви су котареви таоци позатварали само у нашем котару не, и сада није нитко затворен. А имаде их доста сумњивих н. пр.: Јово Станковић трговац и посједник из Прњавора, Стево Остојић трговац из Прњавора, који је прије мјесеца дана из Србије дошао, Јово Марковић велепосједник, који је био дуље времена у Србији те се је прије мјесец дана вратио, Јефтан Ковачевић посједник из Прњавора, Тошо Тодоровић трговац из Прњавора, и сви остали срби.

Како сам чуо вратио је кот. предстојник пушку Јову Марковићу и Тоши Тодоровићу, те сам потоњег видио, како с пушком хода.

Иза атентата говорила су српско-правосл. дјеца: хвала Богу да није погинуо краљ Петар а нека је погинуо престолонаслиједник Фрањо Фердинанд. На то је предстојник Блажековић замолио Јову Станковића, да каже попу Јову

Јовановићу и српском учитељу, нека они упливишу, да дјеца не вичу по сокацима живио краљ Петар.

На Видов дан дне 28. јуна тг. казао је поп Давидовић пред црквом у Вијачанима: "данас је светковина и веселите се, а сутра ће нам бити дупло весеље". То сам ја одмах јавио предстојнику Блажековићу чим сам сазнао од Смаје Имамовића, који је онај дан био тамо у селу Вијачани, те чујем, да је тај поп већ у затвору у Бања Луци.

За сада немам више ништа казати.

Закључено и потписано

Софтић, с.р.

Линдес, ср.

Извори и литература:

Извори:

Архив Републике Српске, Бањалука

- Kreisbehörde Banja Luka
- K. u. K. Gericht des Militärstationskommando Banja Luka

Литература:

- Милошевић Боривоје, *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012.
- Недовић Здравко, *Прњавор и његова околина*, Добој 1999.
- Шућур Драган, *Православни свештенослужитељи у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата*, у: Зборник радова Први свјетски рат – узроци и посљедице, Бања Лука 2014.
- Орачић Lubomir Lukin, *Prnjavor i njegovo područje (u opštoj slici, povesti i hronici)*, Beograd 1978 (rukopis).